

RITA TŪTLYTĖ

Ramios būties provaizdžiai: vieno romano pėdsakais (Alfonso Nykos-Niliūno ir Adalberto Stifterio kūryba)

Anotacija: Tyrime dėmesys sutelkiamas į Alfonso Nykos-Niliūno dienoraščiuose nuolat minimą XIX a. austrų rašytojo Adalberto Stifterio romaną *Der Nachsommer* (1857). Straipsnyje siekiama pristatyti Stifterio romaną, išsiaiškinti, kuo šis romanas galėjo būti artimas Niliūno pasaulėjautai ir gyvenimiškajai laikysenai. Tyrimui pasirinktas komparatyvistinis žvilgsnis: abiejų autorių meniniai pasauliai aptariami būties koncepcijos, laiko sampratos, auklėjamojo romano bei meninės vaizduotės požiūriu. Stifterio romanas vaizduoja sąmoningai asmens susikurtą uždarą pasaulį ir tikslingą veikimą jame. Niliūno kūrybos visumoje ryškėja du su Stifterio romano įtaigomis susiję dalykai: hermetiško, harmoningo, gamtos ir kultūros persmelkto pasaulio kontūras, kyląs kaip priešprieša viešojo gyvenimo tikrovei ir kaip sąlyga ar pagrindas asmens savikūrai. Straipsnio pabaigoje apžvelgiama Niliūno dienoraščiuose fiksuota Stifterio kūrybos skaitymo ir recepcijos istorija.

Niliūno poezija ir dienoraštis tyrimui yra lygiai svarbūs, vienas kitą papildantys dėmenys.

Raktažodžiai: XIX a. vokiečių ir austrų auklėjamasis romanas, savikūra, harmoningas pasaulis, Adalbertas Stifteris, XX a. lietuvių literatūra, Alfonsas Nyka-Niliūnas.

Kaip radosi tyrimo tema

Žinome, jog Alfonsas Nyka-Niliūnas yra ne tiek istorinio, kiek kultūrinio kodo rašytojas, turįs nuostatą *istorines aplinkybes* iš mąstymo lauko eliminuoti. Būties formulė *aš* ir *pasaulis* jo kūryboje funkcionuoja savitai – prie išorinio istorijos triukšmo vos prisiliečiama arba ir visai neprisiliečiama. Atidžiai peržvelgę poeto ankstyvuosius dienoraščio įrašus pastebime, kad istorijos katastrofos faktų jaunasis

poetas nesvarsto, o labiau apmąsto asmenines vietas, gamtos ir meno patirtis. Poeto asmenybės branduolys formuojasi iš vidinių patirčių, į kurias – nuosekliai, tikslin-
gai – sutelkiamas dėmesys. Poetui rūpi ne jo laikui aktualios idėjos ir laikysenos, o asmeniško vidinio gyvenimo, hermetiškos erdvės apsibrėžimas, ramios būties – kaip svarbiausios vertybės – apmąstymas. Labiau nei istorinius įvykius Niliūnas dienoraščiuose fiksuoja jusles ir skaitomų knygų refleksijas. Itin svarbus AŠ dėmuo: iš AŠ sąmonės, vaizdijimo, prisiminimų formuojasi niliūniškojo pasaulio kontūras. Istorinė dimensija į poeto kūrybą ateina vėlyvuju kūrybos periodu, kai XX a. vidurio Europos katastrofa tampa istorija, nutolusi taip, kad įmanu ją įtraukti į patirties apmąstymus savoje meninėje sistemoje. Ramios būties troškimas, savo pasaulio kūrimo idėja, kūrybos ir gyvenimo hermetiškumas ypač išryškėja, kai turime galvoje, kad rašoma okupacijų, valstybių žlugimo, karo chasoso, tremčių laiku. Ši kūrybos ypatybė kėlė interesą pasidomėti hermetiškumo idėją kuriančiais literatūriniais veiksniais (ne literatūrinio hermetizmo poetine tradicija)¹.

Greta visai Europai žinomų didžiųjų kūrėjų vardų Niliūno dienoraščiuose šmėsčioja kelios mažiau žinomos pavardės. XIX a. austrų rašytojo Adalberto Stifterio romaną *Der Nachsommer* (1857) Niliūnas, gali būti, skaito Kauno studijų laikais; romanas daro įspūdį. Net praėjus daugeliui metų dar kartą ima jį į rankas tarsi ko ieškodamas. Straipsniu neįtaigaujama, kad poetui artima buvo tik Stifterio knyga, – akivaizdu, kad poetas patyrė daugybę įtakų, nes buvo tikras knygų gurmanas. Vis dėlto ankstyvieji knygų skaitymo įspūdžiai yra svarbūs, gal net lemtingi.

Stifterio romanas ir Niliūno kūryba aptariami koncepcijų lygmenyje. Ši nuostata lemia medžiagos dėstymo būdą: Stifterio romanas pristatomas tam tikrais aspektais, kurių fone ryškinami Niliūno pasaulėjautos meniniai profiliai. Juos pasitikrinti, pagrįsti padėjo gausūs poeto kūrybai skirti tyrinėjimai – monografijos ir straipsniai².

-
- 1 Alfonso Nykos-Niliūno poezijos sąsajas su hermetine tradicija yra pastebėjęs Jonas Grinius straipsnyje „Alfonso Nykos-Niliūno žingsniai į hermetizmą“, in: Jonas Grinius, *Veidai ir problemos lietuvių literatūroje*, II, Roma, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1977, p. 417–431. Panašią mintį plėtoja Gintarė Bernotienė straipsnyje „Arkadiški peizažai A. Nykos-Niliūno poezijoje“, in: *Alfonsas Nyka-Niliūnas: poetas ir jo pasaulis. Kūrybos tyrinėjimai ir archyvinė medžiaga*, sudarė Manfredas Žvirgždas, Eugenijus Žmuida, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 47–60.
  - 2 Jurgis Blekaitis, „Nyka-Niliūnas: apie savo pasaulį poezijoje“, *Metmenys*, 1985, Nr. 49, p. 12–43; Viktorija Skrupskelytė, „Alfonsas Nyka-Niliūnas“, in: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, sudarė Kazys Bradūnas, Rimvydas Šilbajoris, Čikaga: Lituanistikos institutas,

Stifteris austrų ir vokiečių literatūroje

Stifterio romanas laikomas XIX a. realizmo ir romantizmo tradicijas sintetinančiu poetinio realizmo kūrinium, auklėjamoju romanu, klasikos perrašu. Tai didelės apimties konstruktas, sukurtas iš daugybės Europos kultūros intertekstų kaip Europos kultūros atminties aruodų. Kritikų nuomone, romanas artėja prie kičo, epigoniškumo, tačiau toks nėra. Christianas Begemannas percituoja Stifterio amžininko Friedricho Hebbelio žodžius: „Trys tomai! Jei kas nors galėtų įrodyti, kad juos perskaitė (nebent būtų išpareigojęs meno kritikas), jam pažadėtume Lenkijos karūną“³. Dėl didžiulės romano apimties ir

---

1992, p. 389–410; Viktorija Skrupskelytė, „Dviejų polių trauka. Alfonso Nykos-Niliūno poeziją perskaičius“, in: *Egzodo literatūros atšvaitai*, sudarė Liūtas Mockūnas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 293–313; Rimvydas Šilbajoris, „Kelionė į Eldoradą“, in: Rimvydas Šilbajoris, *Nekties ženklai*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 191–213; Vytautas Kubilius, „Dienoraštis – pokalbis su savim ir istorija“, in: Vytautas Kubilius, *Tautinė literatūra globalizacijos amžiuje*: Straipsnių rinkinys, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2003, p. 156–183; Virginija Balsevičiūtė, *Vytautas Mačernis ir jo karta. Naujosios literatūros studijos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001; Rimantas Glinskis, *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai: tarp literatūros ir dokumento*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006; Giedrė Šmitienė, *Kalbėti kūnu. Fenomenologinė Alfonso Nykos-Niliūno kūrybos studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007; Manfredas Žvirgždas, *Regimybės atspindžiai: vizualumo poetika Alfonso Nykos-Niliūno kūryboje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009; Laurynas Katkus, *Tarp Arkadijos ir Inferno: tremtis Johano Bobrowskio ir Alfonso Nykos-Niliūno lyrikoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; *Alfonsas Nyka-Niliūnas: poetas ir jo pasaulis. Kūrybos tyrinėjimai ir archyvinė medžiaga*, sudarė Manfredas Žvirgždas, Eugenijus Žmuida, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010; Arūnas Sverdiolas, „Alfonsas Nyka-Niliūnas: gyvenimo projektas“, *Darbai ir Dienos*, Nr. 64, p. 48–75, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2015; Viktorija Daujotytė, *Justinas Marcinkevičius, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Salomėja Nėris. Mintys, pastabos, fragmentai*. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016.

- 3 Johann Lachinger, „Stifters *Nachsommer*. Ein singuläres episches Werk“, in: *Stifter-Studien: Ein Festgeschenk für Wolfgang Frühwald zum 65. Geburtstag*, hrsg. von Walter Hettche, Johannes John, Sibylle von Steinstof, Tübingen: Niemeyer, 2000, p. 97. Kritikas pateikia nuorodą į: Friedrich Hebbel, hrsg. von Gerhard Fricke, Werner Keller und Karl Pörnbacker, 5 t., München, 1965, t. 3, p. 682. Šią Hebbelio mintį kartoja Christian Begemann, „Erschriebene Ordnung. Adalbert Stifters „Nachsommer“, prieiga internetu: [Erschriebene Ordnung-Adalbert Stifters „Nachsommer“: literaturkritk.de-literaturkritk.de/id/8721](http://ErschriebeneOrdnung-AdalbertStifters. literaturkritk.de-literaturkritk.de/id/8721) [žiūrėta 2019 03 15] (autorius cituoja iš: Urban Roedel, *Adalbert Stifter in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Reinbeck bei Hamburg, 1965, p. 150, o šis nurodo pirminį šaltinį: *Leipziger Illustrierte Zeitung*, 1858 09 04).

pasakojimo monotonijos Ulrichas Greineris kviečia jį skaityti „homeopatinėmis dozėmis“⁴.

Beveik aštuonių šimtų puslapių romane pasakojama apie uždara, ramų šeimos ir jos artimųjų gyvenimą atokioje Alpių priekalnių viloje, „rožių name“. Studentas Heinrichas, slėpdamasis nuo artėjančios audros, užklysta į šią vilą ir susipažįsta su senuoju jos šeimininku Risachu, iš jo gauna daug gyvenimo pamokų, ima lankytis ten kiekvieną vasarą. Romano siužetą sudaro šis kartotinis grįžimas į vilą, negausių įvykių ir gausių pokalbių ar tylaus stebėjimo aprašymas. Romano veikėjai mažai susiję su visuomeniniu ir politiniu gyvenimu – jie veikia gamtos, kultūros ir jausmų pasaulyje. Vaizduojamos dvi veikėjų poros: senoji ir jaunoji. Jaunieji (Heinrichas ir Natalie) įsimyli, susižada – išgyvena jausmų vasarą; senoji karta (Risachas ir Matilda) po skaudžių jaunystės dramų dabar gyvena savo „Nachsommer“ (pažodžiui – po vasaros, t. y. vasaros reprizą). Romano įvykiai, realijos (rožių namas, audra, klajonės po kraštą, vasaros pabaigos laikas) suprastini ir realistiniu, ir metaforiniu kodu. Pasakotojui užklydus į vilą Risachas jį ramina – audrų čia nebūna. Ir iš tikrųjų – audra aplenkia kalnų vilą. Gyvenimas „rožių name“ šiuo požiūriu yra ramios būties be sukrėtimų ir audrų metafora. Kritika romaną vadina idilės, pastoralės, bukolikos žanrine atmaina, nes jame nėra ligų, mirčių, katastrofų, konfliktų. Anot Greinerio, tai „[K]itas pasaulis, kur nėra kasdienio laiko, kur šviesa yra minkšta, o šešėliai ilgi, kur žmonės atrodo išžengę iš senovinių paveikslų“⁵. Pasirodžius romanui kritika jo nepastebėjo, tik XX a. pradžioje kilo susidomėjimas ir išryškėjo neįprasta kūrinio vieta vokiečiakalbėje literatūroje. Stifterio „rožių namas“ XX a. pradžios menininkų kultūrinėje sąmonėje tapo idealios vietos topu – tokius „rožių namus“ ėmėsi projektuoti netgi architektai⁶. Ne viename kritikos straipsnyje užsimenama, kad Friedrichas Nietzsche šį romaną laikęs vienu iš tų retų prozos kūrinių, kurie nusipelno būti perskaityti po keletą kartų, prie kurių verta nuolat sugrįžti⁷; dažnai persakoma ir Hugo von Hofmannsthalio mintis, jog Austrijoje

4 Ulrich Greiner, „Stifters *Nachsommer*. Welch ein Sommer sein können, wenn ein gewesen wäre“, prieiga internetu: text-und-zeit.de/lit/stifter002.html; arba: *Text und Zeit*–Magazin für Literatur und Gesellschaft–text-und-zeit.de/lit/stifter002.html [žiūrėta 2019 05 12].

5 Ulrich Greiner, *ibid.*

6 Adolf Stock, „Der Wunsch im Rosenhaus zu leben“, prieiga internetu: www.torial.com/adolf.stock/portfolio/183404 [žiūrėta 2019 04 11].

7 Friedrich Nietzsche „Der Wanderer und seine Schatten“, *Menschliches – Allmenschliches* II, N. 109. Šią Nietzsche’s mintį cituoja Johann Lachinger, „Stifters *Nachsommer*. Ein singuläres

šis romanas turi tokią pačią reikšmę, kokią Vokietijoje turi Johanno Wolfgango Goethe's *Wilhelm Meisters Wanderjahre*⁸. Thomas Mannas Stifterį laiko keisčiausiu pasakotoju pasaulinėje literatūroje ir į romaną žvelgia psichoanalitiniu požiūriu. Jis sako, kad tai, kas vaizduojama, atrodo kaip gilios traumos slėpimas, nes yra per gražu, idealu. Po sublimacijos ieškojimu esą glūdi egzistencinis skausmas dėl katastrofiškai suskilusio gyvenimo⁹. Ar to neįžiūrėtume Niliūno kūryboje?

Stifterio kūrybos tyrinėjimai aktyvūs ir šiuo metu. Kritika romaną vadina ženklų pasauliu; pastebi jo literatūriškumą, sąsajas su antikos kultūra, klasicizmu, romantizmu; tyrinėja gamtos filosofiją, tradicijų ir paprasto gyvenimo vertę, meilės sampratą¹⁰. Amerikiečių kultūros istorikas Carlas C. Schorske pasitelkęs Stifterio „rožių sodo“ įvaizdį, aptaria visą XIX a. Austrijos kultūrą. Anot jo, Stifteris sukuria gyvenimo idealą, reiškiantį socialinį pasitraukimą ir kultūrinį elitarizmą¹¹. Straipsnyje bus naudojamos tomis vokiečių literatūrologų išvalgomis, kurios pasirodys svarbios Niliūno meniniam pasauliui aptarti.

„Rožių namas“ ir ramios būties kontūrai

Stifterio romano įtaigų Niliūno pasaulėvokai turėtume pradėti ieškoti nuo „rožių namo“ kaip uždaros būties erdvės, tobulos vietos idėjos. Stifteris kuria hermetiško, stabilaus pasaulio modelį, „darniai funkcionuojančią aplinką, kurioje

episches Werk“, in: *Stifter-Studien: Ein Festgeschenk für Wolfgang Frühwald zum 65. Geburtstag*. Hrsg. von Walter Hettche, Johannes John, Sibylle von Steinbof, Tübingen: Niemeyer, 2000, p. 97.

- 8 Uwe Japp, „Nachwort“, in: Adalbert Stifter, *Der Nachsommer*, Winkler Verlag München, 1987, p. 766–767.
- 9 Thomas Mann, *Doktor Faustus, Die Entstehung des Doktor Faustus*, Frankfurt am Main, 1967, p. 774. Nuorodą į Th. Manno mintį pateikia Christian Begemann, „Erschriebene Ordnung. Adalbert Stifters „Nachsommer“, prieiga internetu: [Erschriebene Ordnung Adalbert Stifters „Nachsommer“: literaturkritik.de-literaturkritik.de/id/8721](http://ErschriebeneOrdnungAdalbertStifters.de/„Nachsommer“:literaturkritik.de-literaturkritik.de/id/8721) [žiūrėta 2019 04 11].
- 10 Walter Rehm, *Nachsommer. Zur deutung von Stifters Dichtung*, Francke Verlag, Bern, München, 1951; Cornelia Blasberg, *Erschriebene Tradition. Adalbert Stifter oder das Erzählen im Zeichen verlorenen Geschichten*, Rombach Litterae, Freiburg im Breisgau, 1998; Stefan Braun, „Lebenswelt“ bei Adalbert Stifter, Peter Lang, Bern, 1990; Lutz Holzinger, *Adalbert Stifter. Seine Welt*, Wien: Holzhausen Verlag gmbH, 2004.
- 11 Carl C. Schorske, *Fin-de-siècle Viena. XIX amžiaus pabaigos politika ir kultūra*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 305.

herojui pamažėle atsiskleidžia imanentinė šios aplinkos idealybė¹². Kūrinyje vyrauja švelni ir tvirta ramybė, pasitikėjimas gyvenimo ritmu, jo dėsniais¹³, kasdienybės ir rutinos etika bei estetika. Pasakotojo Heinricho tėvų namai, o vėliau Risacho vila vaizduojama taip, tarsi tai būtų veikėjų visatos centras. Viloje puoselėjama aplinka, laikomasi tvarkos, tam tikrų ritualų (pokalbių, pasivaikščiojimų ir kt.), tradicijų, pagarbos gyvenimui. Rutina, kasdienė tvarka čia iškyla kaip gyvenimą harmonizuojantis veiksnys, stabilusis būties matas; taip sukuriamas ir pajuntamas tolygus būties ritmas, užtikrintumas. Tokį papročiais ir išmintimi, ramia ir pagarbia laikysena grįstą, šiek tiek stilizuotą ir idealizuotą „rožių namo“ gyvenimą kritikai laiko sąmoninga priešprieša suskilusiam, revoliucijų sugriautam gyvenimo būdui¹⁴. Šio asmens fizinių ir dvasinių pastangų dėka susikurto pasaulio metafora yra Risacho puoselėjamas rožių sodas.

Stifterio romanas yra sulaukęs pagrįstų priekaištų dėl lėto, monotoniško ir „mirtinai nuobodaus pasakojimo“¹⁵, kuris, savo ruožtu, turi paaiškinimą. Pasakotojui svarbu ne įvykiai, o rūpi aprašyti gamtos ir meno daiktus bei žmogaus santykį su jais. Pasakotojas Heinrichas smulkmeniškai aprašo lietu, rožių priežiūrą, amatininkų darbus, kraštovaizdžio planavimą, rankomis pagamintas detales, restauruojamus ir kolekcionuojamus paveikslus, veikėjų svarstymus apie meną ir religiją ir sukuria nepaprastai įtaigų monotonijos (skaitytojui – ir nuobodulio) įspūdį; tačiau įsiskaičius į romaną formuojasi suvokimas, jog tokiu būdu kuriami pastoliai pasaulio stabilumui ir harmonijai, kur svarbi kiekviena detalė, jos buvimo sąlygos reiškinių visumoje; užsitikrinamas egzistencijos tvarumas. Detalės ar reiškinio išleidimas iš akių reikštų ne tik atsainų kalbančiojo žvilgsnį į pasaulio reiškinių svarbą, bet ir paties žvilgsnio netvarką, chaosą, t. y. chaosą pačiame žmoguje, jo sąmonėje. Stefanus Braunas teigia, kad Stifterio romanas yra knyga, kurioje sukurta mentalinių koordinačių sistema. Anot kritiko, šio romano neįmanoma skaityti įprastai: jame kalbama tarsi apie apčiuopiamus dalykus, bet ir apie kažką kita, nei kalbama. Kritikas tokį rašymo būdą sieja su Stifterio gyvenim-

12 *Ibid.*, p. 292.

13 Walter Rehm, *op. cit.*, p. 36–37.

14 Walter Hettche, „Der Nachsommer. Eine Erzählung“. Stifterhaus. Adalbet – Stifter – Institut des Landes Oberösterreich; prieiga internetu: <https://www.stifterhaus.at/nc/stichwoerter/der-nachsommer-eine-erzaehlung/> [žiūrėta 2019 04 12].

15 Adolf Stock, „Der Wunsch im Rosenhaus zu leben“, prieiga internetu: www.torial.com/adolf.stock/portfolio/183404 [žiūrėta 2019 04 11].

mo laiku, kai filosofijoje persidengė du būdai suvokti daiktų pagrindą: klasikinis spekuliatyvusis ir modernus pozityvistinis, kai imta vertinti empirika, gamtos mokslai, „praktinio proto“ nauda (romano veikėjai renka akmenų ir brangakmenių kolekcijas, sudaro herbariumus). Anot kritiko, Stifterio romane yra išpaustas svarbus mentaliteto istorijos epizodas, kai ontologiniai svarstymai susipina su empiriniais tyrinėjimais. Šių elgsenų tikslas yra tas pats – įsitikinti egzistencija. Stifterio romane savaip „artėjama prie daiktų“ – užklausiama ne tik apie daiktų faktiškumą, bet ir apie jų esmę, ir tasai nuobodus pasakojimas yra tik paviršius, pro kurį turinti „prasikalti“ būties esmė; „pats pasakojimo būdas yra kaip pažinimo kelias į žinojimą“¹⁶. Uwe Jappas teigia, jog „romano lėtumas, nuoseklumas yra ne tik siužeto ar pasakojimo reikalas, – jis turi ir egzistencinį aspektą, kai pagal tam tikras taisykles sukamas lizdas virš bedugnės, galinčios atsiverti kiekviename žmoguje“¹⁷. Kritikos nuomone, lėtu ir smulkmenišku pasakojimu Stifteris siekia aprašyti gamtos ir meno daiktų tikrovę, suteikti jusles „ištuštėjusių juslių pasauliui“¹⁸. Pasakotojas sako: „Aš jau vaikystėje buvau tikrovės daiktų draugas“¹⁹. Po kiekvieno veiksmo, po to, kai apeina laukus, dirbtuves, sodą, po Risacho aiškinimų, paremtų mokslo žiniomis, po pokalbių jaunasis Heinrichas pasilieka vienas ir valandėlę mėgaujasi: vaikšto po laukus, stebi restauruojamas medžio detales, lytėjimu jaučia jų formas, medžiagas, klajoja po tylius, meno kūriniais išpuoštus „rožių namo“ kambarius. Jis tarsi „stabdo“ veiksmus ir procesus, nori visomis joslėmis patirti aplinką. Romane įtaigaujama, kad žinių apie

16 Stefan Braun, „Zwischen ontologischem Nachsommer und naturwissenschaftlichem Frühling. Adalbert Stifters moderner Weltzugang vor dem Hintergrundtraditioneller Erkenntnisansliegen in seinem Roman *Nachsommer*“, in: *Sanfte Sensationen. Stifter 2005 – Beiträge zum 200. Geburtstag Adalbert Stifters*. Hrsg. Johann Lachinger, Regina Pintar, Christian Schacherreiter und Martin Sturm, Linz, Institut des Landes Oberösterreich, 2005, Taschenbuch, p. 41–48.

17 Uwe Japp, „Nachwort“, in: Adalbert Stifter, *Der Nachsommer*, Winkler Verlag München, 1987, p. 760.

18 *Kindlers Literatur Lexicon* 25 t., t. 15, München, 1974, p. 6569. Ši šaltinį nurodo: Monika Ritzer, „Die Ordnung der Wirklichkeit. Zur Bedeutung der Naturwissenschaft für Stifters Realitätsbegriff“, in: *Stifter und Stifterforschung im 21. Jahrhundert, Biographie- Wissenschaft – Poetik*, hrsg. von Alfred Doppler, Johannes John, Johann Lachinger, Hartmut Laufhütte, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2007, p. 144. Naujus leidimus (Kindlers neues Literatur Lexicon) nurodo: Adalbert Stifter – meine – Lieblingsbuecher; prieiga internetu: www.meine-liebingsbuecher.de/Lese-Tipps/stifter.html [žiūrėta 2019 05 11].

19 Adalbert Stifter, *Der Nachsommer*, Winkler Verlag München, 1987, p. 24.

aplinką žmogaus būties pilnatvei nepakanka, – greta žinojimo reikia juslių pagavų. Šis įsibuvimo judesys yra esminis romano sumanymas.

Niliūno kūryboje atpažįstame panašią mentalinių koordinačių sistemą. Poetas neperima jos tiesmukai iš Stifterio – tai ne technologijos, o pasaulėvokos sritis, kuri niekada nėra „perimama“, ji formuojasi veikiami daugelio veiksmų. Vis dėlto Stifterio romane nuosekliai išryškinti ramios būties pagrindai – hermetiška erdvė, būties jutiminis aspektas ir kasdienybės estetika, išmintingos ir pagarbios asmenų laikysenos – galėjo tapti svarbiu orientyru. Niliūnui vaikystės namai yra savosios būties šerdis, pasaulėjautos centras. Kaip ir Stifteriui, poetui labai svarbus įsibuvimas namų ritualuose, iš kurių sukuriamas ar pajuntamas tolygus būties ritmas, užtikrintumas: „Ar gali būti kas nuostabiau už gyvenimo monotoniją? Tas pats kambarys, tas pats stalas, tos pačios knygos, tos pačios gėlės vazoje ant komodos, tos pačios musės, besipešančios stiklinėje, tas pats nepakartojamas baldų kvapas... Jeigu aš rytą atsikėlęs rasčiau visa tai pakeista, aš pasijusčiau kaip absoliutus benamis, kuris staiga prarado viską, ką turėjo. Kasdienybės monotonija yra kaip vasaros diena, svaiginanti savo statika ir nekintamyme, žinojimu, kad niekas jos iš tavęs neatims“, 1940 gegužės 11, D, I)²⁰. Namų kasdienybės monotonija ne tik suteikia būčiai atpažįstamas, saugias formas, bet turi ir savo vertę: „Kas gali būti nuostabiau už visą tą paprastą, kasdienišką tikrovę, už visus tuos paprastus daiktus, už tuos mažus džiaugsmus ir liūdesius, už tą didžiojo pasaulio nesuteptą gyvenimą?“ (1951 balandžio 4, D, I). Šios ištarmės primena Stifterio išryškintą triadą: papročiai, paprastumas, ramybė²¹.

Empirikoje skęstantis Stifterio pasakojimas, kurį kritika aiškina XIX a. būdingu „grįžimu prie daiktų“, XX a. Niliūno poezijoje turi fenomenologinį pavaldą; kartu turi ir XIX a. romantizmo literatūros įreikšmintą santykio su aplinka modelį. Poetas klajoja po namų apylinkes lyg koks *Wandervögel* – jis nori ne tik pažinti kiekvieną medį ar gyvastį, bet ir patirti buvimo pilnatvę. Jis atsitraukia nuo politinių aktualijų ir susitelkia tik į namų erdvę ir į savo vidų. Tai yra poeto

20 Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, Vilnius: Baltos lankos, 2002. Toliau cituojant Niliūno dienoraščius tekste nurodoma įrašo data ir *Dienoraščio fragmentų* tomas. Naudojami šie leidimai: Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1938–1975*, Vilnius: Baltos lankos, 2002 (D, I); Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2003 (D, II); Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 2001–2009 ir papildymai, 1940–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2009 (D, III); Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 2009–2012*, Vilnius: Baltos lankos, 2014 (D, IV).

21 Uwe Japp, „Nachwort“, in: Adalbert Stifter, *op. cit.*, p. 764.

buvimo būdas, savaip „kartojantis“ vokiečių romantikų ar Stifterio romano veikėjo Heinricho keliones po Alpių priekalnes. Anot Wolfgango Frühwaldo, tokią elgseną apibūdina romantizmo laikų žodis *Waldeinsamkeit*; žvilgsnyje į gamtą žmogus randa pats save ir savo gamtiškumą, patiria giluminį vienovės su gamta jausmą. Kiekvienas medis jaučiamas kaip mažas pasaulis, kaip esybė, kuria galima pasitikėti, gyventi su ja ir joje, savo kūnu būti jos dalimi²². Panašų pasaulio jutimą rasime ankstyvuosiuose Niliūno dienoraščio įrašuose: „Svaiginantis ištirpimo ir susilieimo su pulsuojančia gamta jausmas, kuris staiga apima žiūrint į atkalnėmis banguojančius rugius arba einant vėjuotą dieną per mišką. Taip, nieko nėra mano, bet aš esu visko“ (1940 birželio 19, D, I). Vėlesnių metų įrašė Niliūnas išsitaria: „Romantikų *Im Walde, hinter den Bergen* etc. reiškė ne tik absoliutų ilgesį, bet ir absoliučiai išreikštą absoliutaus pasaulio koncepciją“ (1994 spalio 30, D, II). Praradęs sutapimą su gimtųjų vietų gamta, Niliūnas jaučiasi tuščias, apipleštas, atskirtas ir atskiras; gyvenimo pabaigoje formuluoja: „Šiandien nuo pat ryto man vaidenosi Nemeikščiuose ant kalvos pavasario vėjuose besiblaškantys, mano vienišas medis (Jeigu gali, tai nueik pas jį (anapus Ramoškėnų brastos) ir apkabinusi pasakyk, kad vis dar tebesu jo vaikas)“ (2010 gegužės 8, D, IV).

Niliūno žmogaus būties fenomenologinį aspektą kritika aprašė išsamiai²³. Niliūnui labai svarbus jutiminis buvimas savo namų aplinkoje, svaiginantys jusliniai gamtos patyrimai. Stipriam pojūčiui nusakyti poetas turi savo žodį – „sužeidžia“²⁴ (pirmi pavasario lašai sužeidžia, ruduo žeidžia, sausas sniegas į langų stiklus – kaip peilio smūgiai, poezijos pagava sukrečia – „Skaitau: *Upeliai juokias po ledu*, ir man beveik *fiziškai* skauda dvasią“ (1952 gegužės 14 – rugpjūčio 17, D, III papildymai). Niliūnui būtina jaustis aklo gamtos „furiosso“ dalimi, priklausyti jos „tvarkai“, būti apimtam iš jos kylančio ilgesio, gyvybės siausmo. Lyginant su Stifterio ramiu daiktų stebėjimu, Niliūno „grįžimas prie daiktų“ yra XX a. modernaus žmogaus: jusliškesnis ir emociškai subjektyvesnis –

22 Wolfgang Frühwald, „Wie eine versteinerte Träne. Adalbert Stifters Naturgefühle“. In: *Sanfte Sensationen. Stifter. Beiträge zum 200. Geburtstag Adalbert Stifters*, hrsg. von Johann Lachinger, Regina Pintar, Christian Schacherreiter und Martin Sturm, *Jahrbuch des Adalbert-Stifters-Institut des Landes Oberösterreich, Taschenbuch Verlag*, 2005, p. 31–32.

23 Giedrė Šmitienė, *op. cit.*

24 Rimvydas Šilbajoris yra pastebėjęs, jog Niliūno poezijoje „gamta iš esmės yra metaforiška – vidinis pojūtis yra kartu ir stebimo daikto transformacija. [...]. Ne tik tikrovė, bet ir knygu pasaulis turi galią jį sužeisti.“. In: Rimvydas Šilbajoris, *Poezijos skaitymai*, Chicago, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 2004, p. 155–156.

„nusiaubiantis“, „sužeidžiantis“. Jusliškas, ekstatiškas santykis su gamta visada ir reflektyvus – turintis egzistencinę, ontologinę kryptį („Švelnus vėjo šiurenimas medžiuose. Kam? Man? Gamtai? Niekam?“, 1967 liepos 23, D, I). Pasaulyje įsibūnama joslėmis, kartu nuolat klausama apie daiktų esmę, būties tikrumą (kas yra būti, ką reiškia pažinti ir t. t.); kitaip tariant, ontologinis klausimas auginamas iš juslinio pagrindo. Ši dvilypė būseną – gyventi joslėmis, spontaniškai, kartu klausyti, mąstyti spekuliatyviai – grynais pavidalais išskleista *Dienoraščio fragmentuose*; poezijoje juslinį suvokimą papildė storas kultūrinių siužetų antsluoksniškas. Kultūrinių siužetų aplinkkelio sukantis formulavimas (panašiai kaip Stifterio ištęsta empirika) yra klampus, bet jis yra ir pažinimo, ir buvimo pasaulyje būdas.

Niliūnas (kaip ir Stifteris) ypač vertina vaikystės laiką ir vaikystės žvilgsnį, būtį steigiančią namų atmosferą („Ir aš radau vidudienį su vėju vaikstant po namus“, eil. „Vaikystė“)²⁵. Įsiklausoma į sesers, tėvo, motinos balsą, į kambaryje tiksintį laikrodį, trokštama susirinkti visus namų šešėlius („[...] vaikystė, sklindina tylos ir liūdesio, / Ir brolis lūpine armonika ten prietemoj, ir šulinys...“, eil. „Žuvę namai“, 24), įreikšminti palaimingas namų akimirkas („Aš vienui vienas – tik su bitėmis ir drugiais – / Išbėgdavau į švintančius laukus / Klausytis, kaip ateina šventas vasaros sekmadienis“, eil. „Vasaros simfonija“, 25). Svarbus Šmitienės pastebėjimas apie gimtųjų vietų pirminio juslinio suvokimo modelį²⁶, sąmonėn įsispaudusį visam gyvenimui. Poetas užrašo vaikystėje atsiradusias asmens ir daiktų sąsajumo patirtis: žmogaus ir daikto „sutartį“, vienas kito girdėjimą, matymą, jutimą. Mūsų tiriamu požiūriu Niliūnui daiktų artumas užtikrina aplinkos jaukumą, asmens ramybę ir saugumą (subjekto vardą šaukia ir kartoja gluosniai, stebisi ir sveikinasi tylą bei šventiška pasipuošusios žuvys). Tą sąsajumo jausmą siekia išlaikyti atmintyje, jo – absoliučiai betarpiško – pasiilgsta, jį formuluoja pabrėždamas kūniškumą: „grįžti prie daiktų, smilkiniu prisiglausti prie visko“ (1959 gruodžio 30, 1961 kovo 10, balandžio 18, D, I), „gyslomis girdėti“. Dienoraščiuose prisimenami, o poezijoje įvairiais siužetais kartojami santykiai su namų erdve (iškeliavimai ir sugrįžimai, palydėjimai ir sutikimai) įreikšmina turimų sąsajų svarbą ramiai, stabiliai būčiai („O grįžimai naktį Nemeikščių laukais, o popiečių atsisveikinimai Utenos ir Kauno stotyse!“, 1954 birželio 24, D, I).

25 Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Būties erozija*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 7. Toliau cituojant iš šio leidinio tekste nurodomas tik puslapis.

26 Giedrė Šmitienė, *op. cit.*, p. 71.

Hermetiška namų erdvė ir joje vykę pirminiai asmens patyrimai, didžiojo pasaulio nesuteptas gyvenimas, asmeninė „mitologija“ – tai Niliūno „rožių namas“ ir puoselėjamas „rožių sodas“. Poetas perima ne konkrečius stifteriškojo pasaulio dėsnius, o vaikystėje susikurto privataus pasaulio konceptą, kuria savos būties branduolį su savais dėsniais. Niliūno pasaulyje neatšaukiamai galioja ap-tartieji prieraišumo „įstatymai“ ir iš jų tobulo veikimo kylanti būties džiaugsmo, tikrumo ir saugumo pajauta:

Šiandien fizinio pojūčio realumu išgyvenau daug kartų patirtą džiaugsmą, kaip mane tėvas užkelia ant šieno vežimo ir, viena ranka prilaikydamas, kad nenukrisčiau, kita trukčiodamas palaidas vadeles, eina basas čiurkšinė pieva šalia. (1950 kovo 18, D, I)

Panašiai mąsto prisiminęs motiną:

Su motinos mirtim aš netekau paveldėto absoliutaus saugumo jausmo. [...], – ir dabar aš jaučiuos kaip anas pasakos medkirčio vaikas, paklaidintas girioje, iš kurio prieš išvedant buvo atimta duonos kriauklė, kad jos trupiniais sekdamas negalėtų grįžti namo. (1970 liepos 14, D, I)

Tuos pačius dėsnius (žmonių ir daiktų ištikimybę, gamtos gyvą šnabždesį) poetas mato veikiančius literatūrinėse pasakose. „Vaikiškąją“ savo sielos pusę saugo nuo aplinkinių; dienoraštyje fiksuoja, kaip romanistikos seminare jo skai-tymų rimtį sutrikdo Algis Z. („Žinovo žvilgsniu apžiūrinėja mano knygas. Ra-dęs atverstas brolių Grimmų ‚Kinder-und Hausmärchen‘, algiškai garsiai nusi-kvatoja. Aš tatai praleidžiu negirdomis.“, 1943 liepos pradžia – rugpjūčio galas, D, I); jaučia dvasinę giminystę Juliui Kaupui. Vaikystės namai, kultūrinė pasakų vaizduotė – tai savitai intymus būties „lizdas“, hermetiška erdvė, anot Niliūno, „kaip siena, skirianti nuo šaltos ir nedraugiškos realybės“ (1960 sausio 6, D, I).

Kaip Stifterio romano pasakotojui „rožių namas“ yra patirčių ir simboli-zacijos vieta, taip Niliūnui tokia „vieta“ yra Nemeikščių „nameliai prie upės“. Vaikystės daiktų, apylinkių gamtos, savųjų balsų ir tylos nuostabūs pasaulis – tai lobis, džiaugsmo šaltinis, kurį jis kaip galėdamas gina ir įreikšmina. Tyrimo požiūriu svarbus minėtas Stifterio romano epizodas, kaip „rožių namą“ aplenkia audra, yra metaforinis, simbolinis. Audros epizodo ženkliškumą suvokiame viso romano apimtyje, pasaulėvokos ir idėjų lygmenyje. Niliūno pasaulėvokai labai

reikalinga tokia stabilios būties be audrų metafora. Poetas siekia kuo labiau atsiriboti nuo didžiojo pasaulio, kuris „sutepa“, „nuodija“, „verčia išduoti“. Tikslų savo santykio su pasauliu atvaizdą jis mato dailininko Adolfo Valeškos paveiksle:

Paskutinis (atbaigiamasis) mano „portreto su žydinčiais kaštanais“ seansas. Į jo foną Valeška man nesant įkomponavo kažkurios Lietuvos bažnyčios šventoriaus vartus, viskam suteikdamas daugiau intymumo ir man pačiam tarsi išaugindamas šaknis. / Gerai, kad jis manęs dirbtinai nesumodernino ir nesuskaldė. Sandros nuomone, Valeška labai gerai suderinęs mano „vidų“ su išore. Tai esąs mano „vidaus“ ir išorės portretas. Jame aš esąs *visas*. (1949 gegužės 26, D, I)

Toks yra Niliūno „rožių namas“ – atskirtas nuo didžiojo pasaulio saugus vaikystės lizdas ir jusliškai bei ontologiškai darnus asmens vidinis gyvenimas, turintis šventovės rangą.

„Laiko lizdo“ sukimas

Stifterio romanas įtraukia skaitytoją į lėtai srūvantį laiką, į laikų kartotės ramybę. Šiuo požiūriu svarbus romano pavadinimas. Walteris Rehmas pateikia sąvokos *der Nachsommer* vartojimo variantus įvairiose pasaulio kultūrose: *Indian summer*, *mellow autumn*, *petit été* ir t. t. Anot Rehmo, vokiečiakalbėje tradicijoje žodis *der Nachsommer* reiškia ne tik gamtos laiką po vasaros, bet ir žmogaus dvasios būseną – nugalėto laiko ir patirties nulemtą refleksyvumą. Į žodį *der Nachsommer*, anot tyrinėtojo, suteka ir švelniai šešėliuotas praeinamybės jausmas, ir „gyvenimo vasaros“ tąsos galimybė, laiko uždelsimas, idiliškas belaikiškumas. Slopstanti rudenėjančios vasaros šviesa ima šviesti giliai sielos viduje, sukilnina žmonių santykius ir jausmus, suteikia dvasios aukštumo, ramybės, atlaidumo; ir atvirkščiai, pats rudens vaizdas įgauna sublimuoto grožio, eleginio skaidrumo. Gamtos ir gyvenimo pavidalai (materijos kraštovaizdis ir dvasios kraštovaizdis) išreiškia vienas kitą; taip sukuriama cirkuliari pilnuma, ramus užtikrintumas, beveik mitinė Arkadija²⁷. Rehmas parodo, kaip ši *der Nachsommer* topą ir jo prasmį kraitį Stifteris perima iš literatūrinės tradicijos – iš Johanno Wolfgango

27 Walter Rehm, *op. cit.*, p. 29, 36–37, 56–58.

Goethe's, Jeano Paulo kūrybos²⁸. Stifterio romane *Nachsommer* laikas yra simbolinė žmogaus būties vieta, labiau žmogaus nei gamtos sfera – *Nachsommer* reiškia senojo Risacho patirties ir laikysenų metaforinę šviesą, kuri lemia romano atmosferą, nurodo į tylaus, kryptingo ir kontempliatyvaus gyvenimo būdą.

Kontempliatyvus gyvenimas, jautrumas laiko tėkmei atpažįstamas Niliūno kūrybinėje laikysenoje. Poeto pasaulėjautai itin svarbus metų laiko ir savos būties bendro ritmo jautimas – jo siekiama tarsi saugantis būties neįtakumo:

Grižęs lig pat sutemų vaikščiojau paupio krūmuose, ieškodamas seno pažįstamo lazdyno, bet iš tikrųjų norėdamas atstatyti Algio pasirodymo sutrikdytą vasaros ritmą, vėl įsijungti į savo pasaulio ritmą, į save. (1943, liepos pradžia – rugpjūčio galas, D, I)

Poetas jaunystėje dažniau „užrašo“ vasarą „su baltų žiedų pilnais sekmadieniais, vargonų ūžimu ir basom mergaitėm, einančiom parugėmis“ (1949 birželio 6, D, I). Rašo ne apie vasarą apskritai, o apie *savo* vasarą, *savo pasaulio* vasarą, siekia ją pilnutinai išgyventi ir turėti visada – „neštis viską su savimi“. Rudens artėjimas juntamas su laiko tėkmės ir grožio pajauta:

Ruduo ateina (pasijunta, pasigirsta, pasimato, pakvimpa) staiga.[...]. Viskas tampa permatoma ir ima spindėti. Vasaros karštis pasikeičia rankos šilima ir akių mėlynumu. Vakare imu nebežinoti, ką veikia ir kur buvau visą dieną. (1955 rugsėjo 7, D, III, papildymai)

Rudens saulės šviesa, pereinanti į žmogaus širdį, Niliūno poezijoje tampa viena svarbiųjų metaforų. Rudenio šviesos, „degančių“ ir vėjuje plaukiančių sodų vaizdai tampa išpūdingais poetiniais regėjimais, siejasi su namų poetizacija. Namų spingsulė rudens vakare, motinos šviesa, artimųjų šviesa, kuri saugoja ir augina ten gyvenančius, yra būties šerdis, susiejanti gamtinę rudens šviesą ir vidinę (namų šilumos, žmogaus vertės) šviesą. Įsidėmėtinas Virginijos Balsevičiūtės pastebėjimas, kad Niliūno ankstyvoje poezijoje „šviesos izotopija padeda išskirti namų pasaulį nykimo ir apleisties fone“²⁹. Tiksliai yra Manfredo Žvirgždo pastaba, jog būtent „[N]amuose įkurdinti šviesos šaltiniai prisideda formuojant namų erdvės kaip prarastojo rojaus viziją“³⁰, arba – Arkadijos.

28 *Ibid.*, p. 12–15.

29 Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė, *op. cit.*, p. 290.

30 Manfredas Žvirgždas, *op. cit.*, p. 132.

Metų laikų keitimusi pagrįstas būties ritmas yra vienas svarbiųjų Niliūno pasaulėjautos dėmenų. Poetas metų laikų kaitą kaskart užrašo trumpais pastebėjimais, nuosekliai akcentuoja žodį *ritmas*, nori „pasakyti“ metų laikų turinį, pajusti jų ribas; metų laikus visada išvardija, „išskaičiuoja“:

Jeigu aš jausčiau, kad jau *esu pasakęs* savo žiemas, vasaras, pavasarius ir rudenis, savo lietuį ir sniegą, savo daiktus ir žmones, kažin ar dar būtų prasmės rašyti? (1967 rugpjūčio 23, D, I)

Metų laikų kartočių ritme, kurios tebėra pasaulio dėsnis, „įsitaiso“ ir asmens hermetiška būtis. Laikas, besisukęs gamtos kaitos ratu, sąmonėje sukuria ovalo formą, – gamtos ciklą kartotėje asmuo jaučiasi tarsi laiko ratų nupintoje saugioje gūžtoje, kuri paslepia nuo istorinio pasaulio, jo atsitiktinumų ir katastrofų. Metų laikų kartotės stebimos, nuolat fiksuojamos – taip tarsi neleidžiama sau iš šio gamtos ritmo kaip saugios būties lizdo iškristi. Dienoraštyje užrašytą eilėraščio „Aš norėčiau, kad mudu gyventumėm šiaurėje“ parafrazę galime suprasti ir kaip norą turėti tokią geografinę vietą, kurioje yra ryškūs metų laikai, kurioje iš jų sukimosi „rato“ būtų galima sukti amžinai esantį būties lizdą („Metų laikai. Tik šiaurėje yra visi keturi metų laikai, – aiškiai apibrėžti, skirtingi, gyvi ir nuostabūs savyje“, 1994 gruodžio 27, D, III, papildymai). Metų laikų kaitos ritmą – tą pajautomis patirtą slaptinę gamtos gyvybės ratą – Niliūnas suvokia kaip ramios būties pagrindą ir „amžinybės“ raktą.

Aukščiausieji metų laiko rato taškai (birželio aukštas dangus, vasaros vidudienio tyła, Kalėdos, taip pat ir sekmadieniai) Niliūnui yra hermetiškos ir ramios būties pilnybės ženklai; jie kasdienybei suteikia „kito“, kitokio pasaulio rangą:

Ant apsnigtos šventoriaus tvoros sienos (sapne, Utenoj) nutūpusi kuosa, nežiūrėdama į akis, man sako: „Tu visuomet buvai ir pasilikai antradienį gimęs sekmadienio vaikas“. (1968 vasario 11, D, III, papildymai)

Marcelijus Martinaitis, tiesiai to neįvardijęs, tiksliai pastebėjo:

Meno didybė yra nesutrikti. A. Nykos-Niliūno lyrikos dramatiškumas yra jos ramybėsje. [...]. A. Nykos-Niliūno lyrika nesileido įvykių išprovokuojama bei gniuždoma, netapo isteriška, kaip atsitiko ne su vienu poetu. Ji tarsi gimė vieną dieną pati iš

savęs ir augo pagal jai vienai duotą gyvybės kodą iki „Vyno stebuklo“ ir „Žiemos teologijos“. Ji šviečia sidabriška, dulsva rudenine gimtųjų Nemeikščių laukų spalva, o lietingi sodybos beržai tebedydi poetą jo dvasios kelionėse.³¹

Stifterio romane yra dar vienas svarbus laiko aspektas – savita „kartotė“ ne tik gamtoje, bet ir žmogaus gyvenime. Rehmas teigia, jog Stifterio *Der Nachsommer* idėja yra priešybių sutaikymas: jaunystės ir senatvės, praeities ir ateities, žydėjimo ir nokimo³²: romano pradžioje susitinka jaunas ir senas, vėliau, pasirodžius senai ir jaunai viešniai, ryškėja šių porų (jaunos ir senos) santykiai praeityje ir dabartyje. Abiejų porų gyvenimo pasakojimo kompozicija sukuria romano visumą, kur į savitai uždara meninį paveikslą susipina priešpriešiais iš jaunystės į senatvę ir iš senatvės į jaunystę tekantis pasakojimo (ir papasakotasis) laikas. Cornelia Blasberg teigia, kad viso romano kompozicija grindžiama laiko tėkmės ir laiko kartotės sutaikymu³³. Kasmetinis rožių žydėjimas (jo nepamirštama kaskart aprašyti) susieja jaunųjų meilės ir vyresniųjų dramos istoriją, sukuria laiko prasmes. Anot Ulricho Greinerio, Risacho ir Matildos jaunystės dramos istorija, praėjus daugeliui metų Risacho papasakota jaunajam Heinrichui, netiesiogiai veikia dabartį. Ji veikia kaip toji rudeniška saulės šviesa – nedegina, tik apšviečia, lemia laikysenas. Iš to kyla pasakojimo strategija: visa, kas galėtų tapti įvykiu ar veiksmu, nukreipiama į tarsi belaikę ramybę. Metų laikai kartojasi kaip minties apie išgyvento laiko prasmę leitmotyvas³⁴. Ritualiniai apsilankymai, pokalbiai ir pasivaikščiojimai aprašomi vis iš naujo, su smulkmenomis, sakomi tie patys žodžiai, apžiūrimi tie patys dalykai. Akimirka ištęsiama: laiko ratas juda ir pirmyn, ir atgal, bet yra nuolatinėje dabartyje. Romano esmė – dabarties retrospektyvumas ir kontempliatyvumas. Kritika yra pastebėjusi, kad Stifterio romane einantis laikas suteikia daiktams ir žmonėms naujas formas, kitokius žydėjimus³⁵, pro kuriuos matyti ir pirminiai pavidalai. Pasakotojas mato, kaip „rožių name“ restauruojami seni rakandai, pagaminti

31 Marcelijus Martinaitis, *Papirusai iš mirusiųjų kapų: atgimimo ir vilties knyga 1988–1991*: [publicistika], Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, p. 126.

32 Walter Rehm, *op. cit.*, p. 55.

33 Cornelia Blasberg, *Erschriebene Tradition: Adalbert Stifter oder das Erzählen im Zeichen verlorenen Geschichten*, Rombach Verlag, 1998, p. 329.

34 Ulrich Greiner, *op.cit.*

35 Walter Rehm, *op. cit.*, p. 36–37, 56–58.

prieš kelis šimtmečius. Risachas jam aiškina: „Senuose balduose kaip ir senuose paveiksluose gyvena praėjusio laiko žavesys ir kaitra.“³⁶ Sename Matildos veide pasakotojas išvelgia ne tik praėjusio laiko žymes, bet ir buvusį jaunystės grožį, gyvenimo šviesą.

Šie aspektai svarbūs ir Niliūno būties koncepcijai. Nijolė Keršytė pastebi, kad Niliūnas „laiko judėjime linkęs pabrėžti ne kaitą, bet, priešingai, tai, kas nekinta – pasikartojimą“³⁷. Būtent laiko kartotė arba laiko dëlionė sluoksniais yra Niliūno pasaulėjautos dalis ir poetinio mąstymo būdas, įėmęs ir stifteriškąją būties stabilumo paradigmą („Aš galiu grįžti laike, vėl tiksliai išgyventi ir pakartoti save, nieko nepraradamas, o gal net laimėdamas.“, 1943 liepos pradžia – rugpjūčio galas, D, I; „Ruduo visuomet yra visas, amžinai pasikartojantis – visi rudenys iškart“, 1997 spalio 14, D, II). Savo santykį su laiku (istoriniu, asmeniniu) poetas suformuluoja trumpa ištarne: „Tik dabar suprantu, kodėl aš niekad nenorėjau būti *savo laiko*. Aš visuomet norėjau būti tik su savim, t. y. *virš* savo laiko“ (1995 birželio 5, D, III, papildymai). Prisiminimų kartotė Niliūnui yra minties „realybė“, primenanti apie praeities tebebuvimą atmintyje, patirtyje, tad ir dabartyje. Jei lygintume abiejų rašytojų santykį su šia idėja, matytume, kad kartotės principas Stifterio romane yra conceptualusis principas, turįs būties harmonizavimo ir tam tikrą moralinės laikysenos aspektą; Niliūno pasaulėjautoje – dar ir prustiškąjį „atgauto laiko“ bei estetinio išgyvenimo dėmenį. Šiame kontekste reikšmingi Niliūno dienoraščių įrašai apie motiną. Vienur poetas rašo, kad sapnuoja savo motiną jauną (1946 lapkričio 21, D, I), kitur apgailestauja, kad nematė motinos jaunos, kad negali sujungti jos jaunystės ir senatvės, neįjunta jos gyvenimo visumos:

Ir mane staiga nusmelkia pirmą kartą išgyventa patirtis, kad aš beveik nieko, išskyrus keletą nereikšmingų epizodų, nežinau apie jos vaikystę ir jaunystę, kad aš gyvenau šalia jos, paskendęs savo parazitiškai egoistinėje būtyje, nė nebandydamas suprasti, ko ji siekė, kokios buvo jos svajonės, ko ji, viena palikusi, sėdėdama po Šv. Jono paveikslu, šypsodavosi arba verkdamo. (1975 vasario 4, D, I)

36 Adalbert Stifter, *op. cit.*, p. 83.

37 Nijolė Keršytė, „Laiko išbandymai poezijoje“, in: *Alfonsas Nyka-Niliūnas: poetas ir jo pasaulis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 117.

Tą trūkumą Niliūnas bando kompensuoti poezijoje: eilėraštyje „Balandžio vigilija“ vaizduoja dar negimusio kūdikio santykį su pasauliu per jaunos motinos kūną; eilėraštyje „Pažinimo raudos motinai. Antroji“ motinos mirtis matoma jaunos mergaitės – senos motinos paradigmoje: „Jeigu dabar tu sėdi / Suvytus, drebedama ant amžinybės upės kranto, / Kur gluosnis tebiepiešia mėnesienos ekrane / Mergaitės – Tavo – kūno siluetą, nusigręžk“, 164). Vaizduote restauruojama motinos gyvenimo visuma. Laiko retrospektyvumas ir kontempliatyvumas yra toji stifteriškoji paradigma, sukurianti estetinį atstumą įvykiams, širdies kaitrai ir veikianti panašiai kaip blėstanti *Nachsommer* saulės šviesa, kuri nedegina, tik apšviečia.

Stifterio romaną Niliūnas galėjo perskaityti kaip literatūroje sukurtos ramios, harmoningos būties (su visais čia išvardintais dėmenimis) provaizdį, jame atpažinti savo dvasios turinius. Šis romanas galėjo būti guodžiančioji knyga, reikalinga Niliūnui kaip oras. Poeto eilėraščiuose, rašytuose po 1944 m., fiksuojamas šio būties branduolio eizėjimas, ramios būties praradimo skausmas. *Praradimo simfonijas* (ir vėlesnius rinkinius) galime skaityti kaip „Stifterį atvirkščiai“: Niliūnas fiksuoja savojo „rožių namo“ pažeidimus (malūnėlis, slenkstis, vaiduoklis veikia kaip anos, ramios būties reikšmingos nuoskilos), renka namus iš nuolaužų („švendrynas siūbuoja / Žuvusio ežero skausmą; / Juodalksnis gęsta krante“. [...] / Slėnio kurčioj vienuoj / Mirė po gluosniu žuvis“, 156; „Dulkių sluoksnis ant slenkščio / Auga kas metai.“, 252), tačiau nuoskilų dėlionė nebesusidėlioja į harmoningą visumą. Niliūno brandžioje poezijoje daug praradimo refleksijų, atsiskyrimo nuo vietų ir daiktų, deformuojančios vaizduotės – tarsi niokojanti audra būtų įsiveržusi į harmoningą praeities pasaulį. Vis dėlto Niliūno kūryboje iš būties skeldėjimo ir dužimo faktų labiausiai jaučiame ramios būties ilgesį, jos pagrindo buvimą. Jis toks pamatinis ir toks stiprus, grįstas gyvenimiškai ir literatūriškai, kad savo pasaulį poetas kuria itin ryškiais laiko tėkmės ir laiko kartotės paradigmomis. Laiko kartotės kaip saugaus būties lizdo jautimas lemia kūrybinę ir egzistencinę poeto laikyseną: atsimenančioje sąmonėje prasideda namų „gelbėjimas“, laiko „sulaikymas“, restauravimas (pvz., eil. „Rytas Nemeikščiuose“) – kalbantysis namų pasaulį nešasi su savimi, sapnuoja, vaizduojasi, gyvena tariamo sugrįžimo vizijomis, laikinoms formoms suteikia „amžinybės“ rangą, atmintyje išlaiko saugios, „ovalios“ būties prisiminimą.

Auklėjamasias romanas

Stifterio romaną aptarėme kaip *patirties knyga*, kaip teigia Stefanas Braunas; kita perspektyva siūlo jį skaityti kaip auklėjamąjį romaną. Hugo von Hofmannsthalis yra pastebėjęs, kad Stifteris savaip perrašo Goethes *Wilhelmo Meisterio* romanų saviugdos idėją: Goethe's romanų pagrindinis personažas išklysta į margą pasaulį, įsivelia į nuotykius, klaidų patyrimus; Stifterio romano pasaulis saugus – personažai veikia šeimos ar šeimos draugų aplinkoje, laikosi pagarbaus santykio su kitu žmogumi ir aplinka. Romane svarbus ir mokinys – pasakotojas Heinrichas (įdėmus, pagarbus žvilgsnis, imlumas), ir senasis mokytojas Risachas (autoritetas, išmintis, retrospektyviai atsiveriąs nueitas saviugdos kelias)³⁸. Pasakotojas ir vaikystės namų terpę (knygos, tėvo kolekcionuojami paveiksliukai, griežta dienvartė), ir „rožių namą“ pristato kaip tobulą asmens ugdymosi aplinką – ir taip grindžia romano idilę. Iš Risacho jis perima biologijos žinias, kalnų kaimeliuose mokosi bažnyčių atstatymo darbų, bando tapyti, keliauja po kalnus ir pažįsta kraštą, domisi kultūros ir meno istorija. Pasakotojas išsamiai pristato senojo Risacho sukurtą tvarkos sistemą, kur visos sritys (mokslas, amatai, ūkio darbai, menas, religija) tarnauja saviugdai, o sukurtoji sistema, anot Uwe's Jappo, suteikia gyvenimui ramaus „pastovumo, kryptingumo ir prasmės“³⁹.

Walteris Killy romaną laiko estetinio auklėjimo utopija, grožio restauracija⁴⁰. „Rožių name“ daug vietos skiriama kasdienybės etikai ir estetikai, meno supratimui. „Rožių namo“ gyventojai kukliai, elegantiškai apsirengę, ramūs, mandagūs, dėmesingi, saugo savo ir kito privatumą. Tai, kas vaizduojama – kalnų apylinkės, rožių sodas su bičių dūzgesiu, paukščio giesme, tyli daiktų būtis, statula kaip daiktiškai įsikūnijusi tyla – yra grožis, o graži aplinka ugdo ir sielos grožį. Pasak Rehmo, „gražiai sutvarkyta materialinė erdvė yra ir asmens būtis kraštovaizdis“⁴¹. Grožis auklėja, turi poveikį asmens tapšmui. Anot Greinerio, grožis romane esąs ne skonio reikalas, o žmogaus būtis dėsni⁴². Šiuo požiūriu romane gamta svarbi ne tik kaip pažinimo objektas ar percepcijos keliu suvo-

38 Hugo von Hofmannsthal, „Stifters *Nachsommer*“, in: Adalbert Stifter, *Der Nachsommer. Mit einem Essay von Hugo von Hofmannsthal*, Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1982, p. 793–801.

39 Uwe Japp, *op. cit.*, p. 768.

40 Walter Killy, *Wirklichkeit und Kunstcharakter. Neun Romane des 19. Jahrhunderts*, München: Beck Verlag, 1963, p. 83–103.

41 Walter Rehm, *op. cit.*, p. 34.

42 Ulrich Greiner, *op. cit.*

kiami aplinka, – ji svarbi estetiniam jautrumui, vaizduotei. Prižiūrima ir tvar-koma gamta tampa meno forma („rožių sodas“), estetinio išgyvenimo impulsu. Jaunystėje įvykus Risacho ir Matildos meilės dramai, likusį gyvenimą Risachas skiria jausmams ir jų raiškai ugdyti, puoselėti juos taip, kaip puoselėja savo ro-žių sodą. Ši išorės pasaulio (rožių sodas) ir žmogaus dvasios paralelė veikia viso kūrinio apimtimi. „Puoselėjama rožių siena tampa ne tik meilės simboliu, bet ir atsargaus elgesio su visais daiktais ir visomis esybėmis simboliu“, – teigia Lutz Holzinger⁴³. Atskiras romano skyrius skirtas meno filosofijai, kuri yra grožio amatais užsiimančiųjų būties dalis ir kartu Heinricho ugdymosi sritis.

Saviauklos idėją Niliūno gyvenimo programoje yra pastebėjęs Arūnas Sverdiolas. Jo nuomone, Niliūno dienoraščiai yra ne tiek gyvenimo užrašymas, kiek gyvenimo darymas, „suteikimas jam pavidalo“:

Taigi pats dienoraštis yra ne tiktai dešimtmečius kurtas ir palaikytas gyvenimo fiksa-vimo bei atminties mechanizmas, bet ir galinga jo projektavimo ir lėmimo priemo-nė, galbūt netgi savotiškas jo dirbtinis stuburas.⁴⁴

Niliūnas nuosekliai kuria asmenišką saviugdą projektą, kuriame ryškūs keli dėmenys: viešumos vengimas ir vienatvės poreikis, savidisciplina, gyvenimas lite-ratūra ir menais. Nuo ankstyvos jaunystės poetas suvokia, kaip jo saviugdai reikia slapto nuo visuomenės vidinio gyvenimo. Užsibrėžtą programą („Susikurti asme-ninę ‚mitologiją‘ – vienintelis būdas apsisaugoti nuo pasaulio ir vienintelis kelias į save.“, 1946 sausio 7, D, I) poetas nuolat apmąsto, įvairiai aiškina ir grindžia.

Niliūnui svarbus stifteriškasis grožio aspektu pamatyto išorės kraštovaizdžio ir išpuoselėtos dvasios kraštovaizdžio atitikmuo. Ir *Dienoraščio fragmentuose*, ir poezijoje jis fiksuoja daugybę estetinių kasdienos pagavų, o skurdūs nameliai turi stifterišką „rožių namų“ estetizavimo kryptį. Gyvybiškai svarbus augimo šalti-nis, arba, kaip Niliūnas sako, „vienintelė išeitis“, yra knygos. Poetas nuolat skaito grožines, filosofines, estetikos knygas, jas daug kartų permąsto, cituoja patiku-sias ištarnes; varto kultūros istorijos knygas, menininkų biografijas, domisi daile, klausosi muzikos, – taip vyksta nuolatinis „dvasios kraštovaizdžio“ tvarkymas. Šį procesą plačiai išskleidžia *Dienoraščio fragmentuose*. Įdomu patirti, jog stifteriškųjų

43 Lutz Holzinger, *op. cit.*, p. 140.

44 Arūnas Sverdiolas, „Alfonsas Nyka–Niliūnas. Gyvenimo projektas“, *Darbai ir dienos*, Kau-nas: Vytauto Didžiojo universitetas, Nr. 64, 2015, p. 51.

meno teorijų ir diskusijų (Risachas sako: „[M]enininkas kuria savo kūrinį lygiai taip pat, kaip žydi gėlė, net jei ji yra dykumoje ir jokia akis į ją niekada nepažvelgia. Tikras menininkas nekelia klausimo, ar jo kūrinys bus suprastas, ar ne. Jam pačiam aišku ir gražu tai, ką jis kuria.“⁴⁵) atošvaitą randame vėlyvoje poetinėje Niliūno formuluotėje: „Todėl aš ir norėčiau, / Kad mano poezija būtų / Kaip žiedas, išsiskleidęs / Totalioje vienatvėje, / Kurį temato negyvos / Rytą nubudusio / Vabalo akys“ (eil. „Be kaukės“, 329). Mūsų skaitomu požiūriu – tai mintis ne tik apie kūrybą, bet ir apie niekam nematomą vidinį – ramų ir kryptingą – gyvenimą.

Paprastai kaip artimi atpažįstami tie dalykai, kurie turi pagrindą asmenybėje. Saviugdgos idėją Niliūnui formuoja namų skurdas, negalėjimas baigti gimnazijos, šeimoje mėgti knygų skaitymai, bet kontūrus jai teikia ir Stifterio (bei Goethe's) auklėjamuosiuose romanuose atrasti saviugdgos konceptai. Vėlyvame amžiuje poetas dienoraštinį įrašys:

staiga supratau, kad mano vaikystės ir paauglystės metai buvo nepertraukiama ir nuolatinė mokykla (egzistavusi šalia formaliosios), iš kurios nerašytos programos, jos terminologijos, pamokomų išsireiškimų ir gyvo dėstymo pavyzdžių būtų galima sukurti etinio ir estetinio auklėjimo mokyklą, – be sienų, be durų, be suolų ir be skambučių. (1996 kovo 6, D, II).

Vaikystės namai Niliūnui yra, kaip poetas mėgsta sakyti, etikos, estetikos, filosofijos ir teologijos vieta, žmogiškojo tapsmo vieta. Stifterio romane Niliūnas atranda savo būsimo auklėjimosi projekto kryptį – ramioje ir saugioje kamernėje erdvėje, tylioje vienuomoje ugdytis knygomis, menais ir visa tai intensyviai daug kartų permąstyti, rasti, anot Schorske's, „rafinuotos ir harmoningos egzistencijos formulę“⁴⁶.

Literatūrinės tradicijos. Intertekstų veikimas

Kritika pastebi, kad Stifterio romane svarbi ne tik „rožių namo“ priešprieša to laiko visuomenei, bet ir pasipriešinimas gyvenimo normų, meno dėsnių, lite-

45 Adalbert Stifter, *op. cit.*, p. 542.

46 Cornelia Blasberg, *op. cit.*, p. 331.

ratūrinių tradicijų praradimui⁴⁷. Stifterio romanas pasirodo ne tik kaip XIX a. romantinės ir realistinės literatūros, auklėjimosi romanų perrašas, bet ir kaip Europos klasikinių kultūros intertekstų, literatūros tradicijų perteikėjas ir saugotojas. Minėta senienų restauracija (senų paveikslų, antikinių statulų, barokinių bažnyčių puošmenų) yra ne tik laiko sugrąžinimo metafora, bet ir praėjusių kultūrų atminties metafora. Kultūros tradicija primenama įvairiai: motina Heinrichui įteikia Goethe's knygas, tėvas dovanoja *Nibelungų giesmę*, pats Heinrichas susižavi antikine statula, Heinricho ir Risacho pokalbyje apie meną slypi neišryškintos Johanno Joachimo Winckelmanno estetikos citatos⁴⁸. Veikėjų pokalbiuose įžvelgiamas Sokrato *Dialogų* atšėšelis, o Risacho domėjimasis įvairiomis meno formomis siejamas su Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio paskaitomis apie estetiką. Blasberg atkreipia dėmesį į tai, kad romanas yra ir viduramžių „rožių namų“ bei *Tristano ir Izoldos* istorijų mediumas⁴⁹.

Svarbi romano poetikos ypatybė – pasikartojanti ir įvairialypė reiškinių ir personažų substitucija: romano veikėjai ateina iš kitų Stifterio tekstų, iš vokiečių klasikos bei Europos kasikinės literatūros. „Rožių namas“ pats savaime yra ir neišsipildžiusios meilės Matildai, ir pačių tradicijų substitutas. Tomis pačiomis literatūrinėmis nuorodomis pasakojama ir Risacho praeities drama, ir Heinricho svajonės apie meilę⁵⁰. Nutylėta Risacho praeitis „užklojama“ rožių siužetu bei Williama Shakespeare'o drama *Karalius Lyras*, o Heinricho santykiai su Natalie primena Odisėjo santykį su Nausikaja⁵¹. Blasberg teigia, kad romanas klaidina tą skaitytoją, kuris ieško formalaus tapatumo (kurį provokuoja pakartojimų poetika) ar semantinių sutapimų tarp teksto ir pre-tekstų. Ji teigia: „Romano daugiaprasmiškumą kuria permanentiškai išskylančios ir vis kintančios pre-tekstų prasminės nuorodos“; pavyzdžiui, Heinricho pamatyta statula asocijuojama ir su Homero poemos Nausikaja, ir su Goethe's *Italijos kelionių* Nausikaja, ir su viloje esančia šaltinio nimfa; Heinricho substitutai yra ir Homero Odisėjas, ir Goethe's Wilhelmas Meisteris, ir Novalio Heinrichas von Ofterdingenas⁵². Svarbus ir dar kitas intertekstų veikimo lygmuo: Heinricho meilės siužete Antikinės

47 Cornelia Blasberg, *op.cit.*, p. 331.

48 *Ibid.*, p. 337.

49 *Ibid.*, p. 345.

50 *Ibid.*, p. 332– 333, 357, 360.

51 *Ibid.*, p. 338.

52 *Ibid.*, p. 381, 363

statulos vaizdą „padengiantys“ literatūriniai tekstai (ar figūros) „padengia“ ir priešingą meilės semantiką turinčią Risacho meilės istoriją. Tyrinėtojos nuomone, tokia substitucijų tvarka nurodo, kad visi šie tekstai galioja kaip romane pasakojamos apskritai meilės paslapties substitucija⁵³. Iš literatūrinių užuominų kuriamas panašumo / nepanašumo principas, daugialypiai veidrodiniai (veikėjų, situacijų, idėjų) atspindžiai. Literatūriniai tekstai yra vieni kitų substitucijos, o kiekviena substitucinė figūra – dialogiška, prieštaringos prasmės. Anot Uwe's Jappo, romano meninis pasaulis balansuoja tarp paprastumo ir dirbtinumo, idealizavimo ir stilizavimo, ypač stilizuojama romano kalba⁵⁴. Johannas Lachingeris rašo apie labai savitą Stifterio kalbos artistiką⁵⁵; Niliūnui, akivaizdu, tokia rašymo perspektyva yra viliojanti. Į individualų sakymą jis įtraukia klasikos patirtis, rašo ant parašyto (knygos, paveikslo, kultūros artefakto); mėgsta figūrų substitucijas, sukeistintus veidrodžio atspindžio principus – savitą skaitytojo „klaidinimą“. Anot Gintarės Bernotienės, jo poezijoje „egzistuoja tam tikra nuolatinių tarpusavyje galimų pakeisti ženklų sistema“⁵⁶. Apie rašytojo poetinį tekstą galima pasakyti panašiai, kaip sakoma apie Stifterio romaną: „tekstas yra savotiškas ‚trukdis‘, nes jis prasmės be-siilgintį skaitytoją vedąs klaidžiais neišsenkamų intertekstinių nuorodų keliais.“⁵⁷ *Dienoraščio fragmentuose* Niliūnas paaiškina kultūrinių nuorodų pobūdį:

Mano poezijoje nėra vaizdo dėl vaizdo, šifro dėl šifro. Visi jie yra būtis palingenezė, priemonė totaliai atsiriboti nuo deskriptyvinės žodyno prasmės, regeneruotis. Gan dažnai naudojamos (kaip moksliniame metode) nuorodos į meno, botanikos, entomologijos, istorijos ir geografijos pasaulį yra fenomenologinės izoliacijos priemonė, *Schlussmodus*, neturįs nieko bendra su nominaline (kiekybine, kokybine, situacine) nuorodų verte. (1978 rugpjūčio 27, D, II)

Svarbus būtų ir kiek kitur kreipiantis Sverdiolo pastebėjimas apskritai apie rašto kultūrą:

53 *Ibid.*, p. 364.

54 Uwe Japp, *op. cit.*, p. 761.

55 Johann Lachinger, *op. cit.*, p. 97.

56 Gintarė Bernotienė, „Netapatūs tapatumai: kraštovaizdžio metaforos A. Nykos-Niliūno poezijoje“, prieiga internetu: bernardinai.lt/2019-10-06-netapatus-tapatumai-krastovaizdzio-metaforos-a-nykos-niliuno-poezijoje/ [žiūrėta 2019 10 22].

57 Cornelia Blasberg, *op. cit.*, p. 370.

Šiandien labai didelė patirties dalis yra tekstinė. Net jei savo prigimtimi dalykai būtų akto pobūdžio, jie pasiekia mus kaip mitinių, ritualinių, istorinių veiksmų ir įvykių aprašymai. [...]. Fiksavimas sudaro pakartojimo, grįžimo į dabartį galimybę. Raštas yra gyvos atminties alternatyva – dirbtinė atmintis. Jis esmiškai transformuoja patį gyvenamąjį laiką. Tai būdas sustabdyti, stabilizuoti prasmę: ji nebeuteka kartu su gyvenimo srautu, o lieka, ir todėl tam tikromis aplinkybėmis į tą srautą galima sugrįžti.⁵⁸

Niliūno poezija auga iš Vakarų Europos kultūros pažinimo, iš aistringo domėjimosi menu, suinteresuotumo patirti, kaip šis menas klausia apie žmogaus būtį ir kaip ją vaizduoja. Poetas savo mąstymą ir poetinę vaizduotę grindžia plačiais kultūros artefaktais: nuo Platono ar Parmenido iki Friedricho Nietzsche's filosofijos ar Alberto Camus egzistencinės vaizduotės; nuo Sandro Botticelli paveikslų pavasariškųjų siužetų iki Marco Chagallo destruktivaus vaizdijimo. Niliūno poezija – mąstanti, galingos vaizduotės – kyla iš kūrybingo žmogaus pasitikėjimo meno pasauliu, iš patirties, kad šis kelių tūkstantmečių menas yra sukaupęs atskiro individo nerimus, klausimus, mąstymus. Kita vertus, substitucijų principas Niliūno kūryboje atitinka postuluojamą vidinės izoliacijos paradigmą. Kuriamą estetinį atstumą rodo išplėtotos kultūrinės nuorodos, barokiški formulavimai, mėgavimasis sakinio konstravimu.

Stifterio romano recepcija Niliūno *Dienoraščio fragmentuose*

Romano recepciją tyrimo pabaigoje apžvelgiame tam, kad aptartų dalykų fone aiškiau suvoktume Niliūno vertinimų turinį. Poeto įrašuose matyti Stifterio prozos skaitymo bei vertinimo procesas, lėto atpažinimo ir pripažinimo kelias, subjektyvi knygos atranka į svarbiausiųjų rangą. Ankstyvųjų metų dienoraščio įrašuose poetas pastebi: „man patinka lėtos ir tariamai nuobodžios knygos“ (1938, Iš rugsėjo, spalio, lapkričio bloknoto, D, I, 17), bet jų neįvardina. Tokia lėta knyga vėliau pripažįstama Stifterio *Der Nachsommer*. Gali būti, kad perskaityti šią knygą Niliūną paskatino Kauno Vytauto Didžiojo universiteto vokiečių kalbos lektoriaus šveicaro Gotliebo Studeraus paskaitos („mane tiesiog sužavėjo“, 1938.

58 Arūnas Sverdiolas, *Būti ir klausti. Hermeneutinės filosofijos studijos -1*, Vilnius: Strofa, 2002, p. 64.

Iš rugsėjo, spalio, lapkričio bloknoto, D, I, 15); gali būti, kad jis vienu ypu Stifterio romano neperskaitė, bet patyrė romane kuriamą atmosferą. Persikėlęs į Vilnių ir susiradęs išsinuomoti kambarį, Niliūnas rašo: „[K]ambarys gan erdvus, aukštas, su dideliu vynuogėm apaugusiu langu, kurio apšvietime ir bendroje atmosferoje yra kažkas iš Stifterio *Nachsommer*“ (1941 liepos 31, D, I). Kas yra ta „bendra atmosfera“? Galbūt tai estetiška, „sauganti“ erdvė, kurioje netiesmukai – pro lapus – matyti pasaulis, pinasi šviesos ir šešėlių žaismas. Stifterio kūrybos įspūdis tebelydi ir Vokietijoje:

Oras kaskart vis labiau dvelkia pavasariu. Beveik kasdien viršum galvų praskrenda didžiuliai amerikiečių bombonešių junginiai, sėjikus primenančių naikintuvų lydimi. Skaitau iš vietos mokytojo dukters Elisabeth V. pasiskolintus Stifterio *Bunte Steine* ir *Studien*. (1945 kovo 26, D, I)

Pasibaigus karui naujo gyvenimo banga (klajonės po Vokietiją, šeimos kūrimas, mokytojo darbas, poezijos rinkinio leidyba, persikėlimas į JAV, nuolatinis knygų skaitymas) nutolina Stifterio romano įspūdį ar bent jau dienoraščio tekste apie jį neužsimenama. Stifteris yra lyg koks slaptasis Niliūno autorius, apie kurį jis nediskutuoja ir su Henriku Radausku (kaip diskutuoja su juo apie Goethe ar Rainerį Maria Rilke). Po dešimtmečio (1957 kovo 17, D, I), nurimus gyvenimui, mėgstamiausių rašytojų sąrašė vėl šmėsteli Stifterio vardas – greta Stendalio, Goethe's, brolių Jakobo ir Wilhelmo Grimmų, Teodoro Amadeus Hoffmanno, Gottfriedo Kellerio, Theodoro Fontane'o, Franzo Kafkos, Roberto Musilio. Iš įrašo nėra aišku, ar romaną Niliūnas vėl skaito, ar tik prisimena (o ir neminėjimas kurį laiką dienoraštyje nereiškia nebuvimo sąmonėje). Po penkiolikos metų jis užsimena, kad skaito Jeano Paulo *Flegeljahre* – ir laiko ją nepakenčiamai rafinuota knyga, lėta ir dar politinės satyros persmelkta, sakosi, kad nebeturi jai kantrybės, ir palygina: „Tokios ‚nuobodžios‘ knygos, kaip Stifterio *Nachsommer* arba G. Kellerio *Der grüne Heinrich*, lyginant su *Flegeljahre*, atrodo tikri nuotykių romanai“ (1973 spalio 3, D, I). Po kelerių metų vėl formuluojamas santykis su literatūra ir su Stifterio proza:

[A]utentiška kūryba sužeidžia realiomis žaizdomis, kurioms užgijus, pasilieka realūs ir niekuomet neišnykstantys randai. Tokias žaizdas ir randus palieka Sénancour, Stifter, Gottfried Keller, Proust etc. (1975 balandžio 11, D, I)

1980 m. balandžio 9 dieną (D, II) Niliūnas sudaro geriausių vokiečių romanų dešimtuką, Stifterio *Nachsommer* kelia į ketvirtą vietą – po Goethe's auklėjamųjų romanų *Wilhelm Meister Lehrjahre* ir *Die Wahlverwandschaft* bei Friedricho Hölderlyno *Hyperion* – antikizuotos giesmės išeinančiai vasarai, nokimui, gyvenimo aukštumui ir pilnybei. Dar po keliolikos metų (1993 birželio 9, D, II) jis vėl užsimena apie Stifterį („bandau skaityti *Bunte Steine* (Stifter)“) – varto Vokietijoje per bombardavimus skaitytą knygą, tą patį rudenį užrašo savo nuotaiką ir netiesiogiai įvertina Stifterio knygos jutiminę įtaigą:

[...] saulėta ir vėjuota diena. Ir vėl mane apėmė noras eiti, nesvarbu kur, kad tik eiti. Stifterio *Nachsommer* primenantį gamtos ir intelekto sintezė. (1993 lapkričio 15, D, II)

Pagaliau Niliūnas pasako, jog jį žavi būtent šių dviejų pradų dermė Stifterio kūryboje; tai, kas pasakoma apie Stifterį, yra ir savęs atpažinimas. Santykio su pasauliu ašis – gamta ir intelektas – Niliūno poezijoje performuluojama į dilemą *būti* (gamta) ir *pažinti* (intelektas) kaip į esminį būties klausimą. Jį rasime nudygsniuotą per visą dienoraštį ir per visą poeziją. Jutimiškumo ir reflektyvumo sąveika yra jo paties pasaulėjautos šerdis, poezijos ir dienoraščių svarbiausioji ypatybė. 1995 m. vasario 1 dienos įrašas (D, II) liudija, jog Niliūnas dar kartą rengiasi skaityti anksčiau patikusias knygas:

Lektūros planas: Montaigne, Pascal, Stifter, Musil ir Unamuno [...]. Tai palyginti ramūs žmonės. Mane visada labiau žavėjo (ir tebežavi) dinamiški reiklaus intelekto žmonės à la Bernard de Clairvaux, Ignacio de Loyola, Cezaris, Napoleonas.

Stifterio atžvilgiu randasi lyg kokio kritinio santykio; kita vertus, tų pačių metų birželio 7 dieną Niliūnas užrašo mintį, kurioje, greta kitų jaunystėje skaitytų knygų, išvelgtume ir Stifterio knygos įspūdį:

Aš sakau: knyga gera, nes joje radau save arba tai, ko jau ilgai (nerasdamas) ieškau, kas mane katarsiškai nuplauja. Tokių knygų būdavo daug jaunystėje, bet dabar labai maža, o gal net iš viso nėra.

Vėlyvaisiais metais laiku poetas skaito jau skaitytas knygas, tikrina jų prasmes jau iš kito laiko ir patirties. 1998 m. balandžio 18 dieną (D, II) rašo:

Skaitytos knygos. Knygos – veteranės, kurias aš skaitau kasdienybės pusiausvyrai atgauti, kurios nieko nebežada, nieko neatnaujina kaip dabar neseniai pradėta Rousseau *La Nouvelle Héloïse*, Stifterio *Nachsommer*, Turgenovo *Otcy i dieti*, Kierkegaard'o *Arba arba*, Marko Aurelijaus *Ad se ipsum* (čia minint iš jų tik keletą). Bet jos visos *padeda*.

Vėlesnis įrašas: „Džiaugsmas sakyti *bobų vasara*, *Altweibersommer* (*Frauensommer*, *Nachsommer*), *Indian summer*, *l'été de la Saint-Martin*“ (1999 spalio 14, D, II) sukuria nuojautą, kad Niliūnas tebegyvena Stifterio kūrybos prisiminimais ir parafrazuoja jo kūrybos tyrinėtojo Walterio Rehm'o pateiktą „bobų vasaros“ pavadinimų įvairovę ir prasmės niuansus. 2006 m. lapkričio 18 dienos (D, II) įrašė rasime tiesų prisipažinimą:

Kambario teologija. Ką aš dabar skaityčiau, jei turėčiau energijos ilgo metražo knygai? Turbūt tai būtų Kellerio *Der grüne Heinrich* arba Stifterio *Der Nachsommer*. Knygos, kurios vienu metu man tiek daug reišė.

Akivaizdu, kad tuomet, kai jas skaitė, dar nesuprato jų reikšmingumo savo pasaulėvokai. Pirmojo skaitymo metu jos pagavo taip, kad tapo vidujybės dalimi, neužrašoma ir neaprašoma. Knygų reikšmė išryškėjo tolstant nuo betarpiškos skaitymo patirties. Apie skaitytų knygų įspūdį mąsto ir netiesiogiai: keliuose įrašuose užsimena apie tai, kokį ryškų pėdsaką Antano Vaičiulaičio romanui *Valentina* palikusios knygos (Theodoro Stormo *Immensee* ir Knuto Hamsuno *Viktorija* (1984 birželio 11, D, II)); kitoje vietoje su slaptu šypsniu pažymi, jog skaito Stormo romaną *Immensee* ir skliaustuose užrašo – „Antano atminimui“ (1993 birželio 3, D, II).

Mes nežinome, kaip mus – mūsų pasaulėjautą, neįsisąmonintas elgsenas – veikia skaitytos knygos. Jos veikia nepaisant, ar mes tai suvokiame, ar ne. Stifteris, Niliūno vertinimu, jam pačiam jaunystėje buvo labai svarbus, subjektyviai svarbus. Gastonas Bachelardas yra rašęs:

Kaip būti objektyviam, skaitant knygą, kuri yra mylima, buvo mylima ir skaitoma įvairiais gyvenimo laikotarpiais? Tokia knyga turi *skaitymo praeitį*. Ne visuomet kenčiame, antrąkart skaitydami tą patį puslapį. Kiekvieną kartą skaitydami nesikankiname lygiai taip pat ir nenusiviliame taip pat intensyviai. [...]. Didžiosios knygos išlieka psichologiškai itin gyvos. Niekada nebaigiama jų skaityti.⁵⁹

59 Gastonas Bašlaras, „Apmąstymai apie svajones“, in: *Grožio kontūrai. Iš XX amžiaus užsienio estetikos*, Vilnius: Mintis, 1980, p. 401.

Stifterio knygos skaitymo, vertinimo procesas dienoraščiuose rodo, kaip giliai ji įsišaknijusi Niliūno pasaulėjautoje, kokią vietą turi reitingavimo procese. Kita vertus, Niliūnas, kaip knygų gurmanas, ne kartą aiškino savo laikyseną: „Aš iš daug ko mokiausi, daug kuo žavėjausi, bet niekada netapau kieno nors mokiniu, t. y. nepasidaviau.“ (1976 gruodžio 17, D, II)

Vietoje išvadų. Pasirinkimas yra likimas.

Stifterio romanas *Der Nachsommer*, pasirinktas kaip fonas mąstyti apie Niliūno meninio pasaulio formavimąsi, atvėrė literatūrinius horizontus, kurie padėjo ryškinti poeto pasaulėvokos branduolius. Stifterio knyga poetui buvo asmeniškai reikšmingas atradimas, tapo vienu iš pasaulėjautos pastolių. Tikėtina, kad Niliūną veikė konceptualusis Stifterio romano sluoksniu: sukurtas „kitas“ pasaulis, kuriame galioja stabilios, ramios būties dėsniai, juslių ir ontologinio mąstymo dermė, dabarties ir retrospekcijos vienovė, estetinio atstumo matmuo. Niliūnas konceptualioje plotmėje atlieka tą patį judesį: suka jusliška ir ontologiškai saugų būties lizdą, kurį užpildo galinga kultūrinė vaizduote. Stifterio romane Niliūnas atpažįsta jam svarbią saviugdą linkmę, kuri visam gyvenimui tampa pagrindine kūrėjo laikysena.

Stipri būties branduolio – būties tvarumo ir būties kūrybos – nuojauta, suformuota Stifterio romano įspūdžio, galėjo tapti atsvara kaip tik tuo metu Europoje prasidėjusiam karui, stabilių dalykų griūčiai, pavyzdžiu ar modeliu „pabėgti“ iš istorijos ir istorijos nulemtų pasirinkimų. Niliūnas buvo persmelktas kultūra – neatšaukiamai. Apie Stifterio knygą vokiečių / austrų kritika užsimena ir kaip apie eskapizmą. Kiek to galėtume matyti ir Niliūno kūryboje: kur jis „pasislepia“ ir kokią dvasios teritoriją palieka sau, apibrėžtą kaip kredo ratą? Konkrečioje karo pabaigos situacijoje, kai jo karta keliauja į Vakarų arba išeina į Lietuvos miškus, poetas pasirinkimo dilemos neišgyvena. Jo pasirinkimas įvyksta anksčiau. Niliūnas išeina iš namų, anot jo paties, knyginio gyvenimo „suteptas“ (1938 liepos 30, D, I), giliai pasaulėjautos pagrindus paklojusios ir nesąmoningai pasirinkimus lemiančios estetiškai patirtos ramios, harmoningos būties šaukiamas.

Gauta 2020 06 17

Priimta 2020 09 20

Primal Images of a Peaceful Being: Tracing a Novel (Works by Alfonsas Nyka-Niliūnas and Adalbert Stifter)

Summary

The aim of the article is to examine the longing for a “peaceful being” identified in the works of the 20th-century Lithuanian writer Alfonsas Nyka-Niliūnas and to explore his literary sources. The focus is on the novel *Der Nachsommer* (1857) [Indian Summer] of the 19th-century Austrian writer Adalbert Stifter, which Nyka-Niliūnas constantly mentions in his diaries. The author of the article also introduces the most important observations by the German / Austrian literary critics about the novel on this subject. From a comparative point of view, the author elaborates on the aspects that are close to the worldview of both Stifter and Niliūnas. Finally, she talks about the history of reception of Stifter’s works mentioned in Niliūnas’s diaries.

Stifter’s novel depicts a closed, calm, and „storm-free“ world deliberately created by an individual. In this respect, Niliūnas’s works depict a clear connection between the space of the childhood home and loved ones, providing a sense of security and the importance of consistency and daily monotony that ensures a sense of stability. The relationship with the reality of things in the writers’ works differs: Stifter experiences the positivist closeness to reality, whereas Niliūnas’s works are characterized by the sensory and ontological being.

In terms of time, Niliūnas puts his own twist on a safe nest of existence. He perceives the change of the seasons and their turnover as a measure of the stability of existence. The poet stops / restores the flow of time by remembering and by layering the segments of time. In this way, the time revolving around the circle of nature, or the circle of memories ensures the sustainability of the personal world. Stifter’s “Rosenhaus” is an idyllic place where a person goes through a thorough process of self-education (the novel is considered a Bildungsroman).

Niliūnas recognizes in Stifter’s novel the importance of self-development. In silent solitude, to set off purposefully to the worlds of art and philosophy had been poet’s main frame of mind through his entire life. Like Stifter, Niliūnas uses intertextual substitutions and cultural plots.

It is probable that with the outbreak of war in Europe and the collapse of stability, to Niliūnas, the connoisseur of books, Stifter’s novel was

personally a very significant discovery, becoming one of the pillars of his worldview. The author of the article concludes that Niliūnas was affected by the conceptual layer of the Stifter's novel—the revolving of the ontologically safe existence.

Keywords: 19th-century German and Austrian Bildungsroman, self-creation, harmonious world, Adalbert Stifter, 20th-century Lithuanian literature, Alfonsas Nyka-Niliūnas.
